

USÛLÎ DİVANINDA KUŞLARIN SEMBOLİK DEĞERLERİ

Fatma SİNECEN¹

Özet

Şiir dili, günlük anlaşma dilinden çok daha farklı, üst bir dil olarak tarif edilmektedir. Şiir dilinin üst bir dil olarak adlandırılmasının en önemli tarafını, onun sembolik olması vasfı sağlamaktadır. Semboller, bazı yönlerden bir nesne veya canlının diğer bir unsurunu zihinlerde çağrıştırmadır. Şüphesiz semboller aynı zamanda şekiller ve resimlerle de olmakla birlikte, evrensel bir özellik de arz etmektedir.

Edebiyatımızın önemli ve uzun bir dönemini içeren klasik edebiyatımızda sembollerin yaygın olarak kullanıldığına şahit olmaktayız. Özellikle insani gelişim ve erginleşmeyi esas alan tasavvuf düşüncesi, buna çok uygun zeminler hazırlamıştır. 16. Yüzyılın önemli şairlerinden Usûlî, mutasavvıf bir şair olması yönüyle şiirlerinde tasavvufî his ve düşüncelere çokça yer vermiştir. Uçan varlıklar olması yönüyle kuşlar, insanların ruh dünyası üzerinde oldukça etkili olmuşlardır. Özellikle gökyüzünde uçmasına bağlı olarak kuşlar, öteleri, bilinmeyeni keşfetmek düşüncesi bağlamında, arayış içindeki insanı sembolize etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Şiir, Usûlî, Sembol, Tasavvuf, Kuşlar.

SYMBOLIC VALUES OF BIRDS IN THE USÛLÎ DIVAN

Abstract

The poetry language is described as an upper language, much different from the daily deal language. The most important aspect of the language of poetry being called as an upper language is due to its symbolic character. Symbols are reminded another element of an object or a living being in the minds by some ways. Undoubtedly, the symbols have a universal character as well as being with shapes and pictures.

We see that symbols are widely used in our classical literature, which contains the important and long period of our literature. Especially, Sufi thought, which is based on human development and matureness, prepared this situation very well. Usûlî, who was one of the most important poets of the 16th century, had included many Sufi feelings and thoughts in his poetry as being a Sufis poet. Being flying objects, birds have been very influential on people's spirit world. Especially, birds symbolized human beings in the quest in the context of the idea of discovering the unknown and away because of flying in the sky.

Keywords: Classical Poet, Usûlî, Symbol, Sufi, Birds.

¹ Okt., Adnan Menderes Üniversitesi, Köşk Meslek Yüksek Okulu, fatmasinecen@gmail.com.

GİRİŞ

İnsanoğlu, başta kendisi olmak üzere çevresinde gözlemediği her şeyi çoğu zaman başka bir şey üzerinden anlatma yolunu seçmiştir. Bu durum, aslında daha az bilinenin daha çok bilinen ve tanınan üzerinden anlatılmasıdır. Bunu biz klasik olarak sembol veya simge kelimesi ile ifade etmekteyiz. “Sembol, bir hakikatin yerine geçen duyusal ve hayalî bir nesne veya mevcut olmayan bir şeyi hayal edebilmek için kullandığımız doğrudan tecrübe edilebilen herhangi bir şeydir” (Uluç, 2007: 40). İnsanlar, insanları kategorize ederken, diğer hareketli canlılar olan hayvanlar âleminden oldukça yararlanmışlardır. Ancak bunların içinde kuşların ayrı bir yeri olduğu gözlenmektedir. Zira kuşların en önemli vasıfları onların uçabiliyor olmalarında yatmaktadır. İnsanoğlu da ilk dönemlerden beri uçmak, gökyüzünde kanat açmak arzusu ve hedefi içinde olmuştur. Şüphesiz efsane ve mitlerde uçan insan ve binitlerin sık sık kullanılıyor olması da bunun göstergelerindedir. Bu durum, bazen ulaşılmak istenen bir menzile kısa zamanda ulaşmak, bazen tehlikeli ve zor şartlardan kurtulmak; ama en önemlisi de bilinmeyen ötelere keşfetmek şeklinde kendisini göstermektedir. “Göklere yükselmek, ötelere keşfetmek, metafizik sığramayı yapmak manevi bir hâlet olup, bunun ifadesi şüphesiz mantıksal bir kurguyu gerektirmektedir. Bu da yere mahkûm olan insan için yegâne yolun, kuşlar gibi uçmak algısından geçtiği anlayışını geliştirmiştir” (Yıldırım 2015: 235).

Klasik şiirde âşık ve sevgiliyi anlatan ikililerden bülbül, kumru ve pervane (kelebek) hep uçan varlıklardan oluşmaktadır ki bunların ikisi kuş cinsidir. Özellikle bülbül âşığı simgeleme noktasından orta şarkın en önemli ve yaygın sembollerinden biridir. Bu sebeple klasik edebiyata gül-bülbül edebiyatı yakıştırması bile yapılmaktadır. Bülbül, her ne kadar âşığı simgelemede yaygın bir figür olsa da çoğu zaman aşktaki sebatsızlığı, sabırsızlığı, hercailiği anlatmaktadır. Ancak pervane, nihayetinde yanıp kül olmakla hakikatli âşığı simgelemektedir. Çok yaygın kullanılmayan servi-kumru ikilisindeki kumru ise daha çok Allah'ın karşısındaki kul acizliği ile kendisine yer bulur. Yapılan araştırmalara göre klasik şairler, elliden fazla kuş türüne şiirlerinde yer vermişlerdir (Ceylan 2007: 248).

Klasik şiirde çoğu Arap ve özellikle Fars kökenli olmak üzere kuşların hikâyesini anlatan eserler kaleme alınmıştır. En meşhuru Feridüddin-i Attâr'ın kaleme aldığı Mantıku't-tayr adlı mesnevidir. Daha sonra Gülşehri tarafından da aynı adla Türkçeye aktarılan bu mesnevi Lisanü't-tayr adıyla Ali Şir Nevayî tarafından da kaleme alınmıştır. Derviş Mehmed'in Deh-mürg'ü, Zaifî'nin Gülşen-i Simürg'ü, Kara Fazlî'nin Gül ü Bülbül'ü Türk edebiyatında kuşlarla ilgili olarak hemen akla gelen eserlerdendir. Klasik şiirde kuş kelimesinin daha çok Farsça karşılığı olan mürg kelimesi tercih edilmiştir. Çeşitli bileşenlerle kullanılan bu kelimenin yanı sıra kuşlarla ilgili olan uçmak, kanat, gaga, yuva gibi pek çok kelime de kullanılmıştır.

Klasik şiirde kuşları mitolojik kuşlar, avcı ve alıcı kuşlar, leşçil kuşlar, avlanan kuşlar gibi kategoriler içinde değerlendirmek mümkündür. Mitolojik olanlar anka, simurg, kaknus, hüma ve musikâr adlarıyla bilinen kuşlardır. Anka kuşu Kaf dağında yaşayan bir kuş olup, kanaatin simgesidir. Simurg ile aynı olduğu söylenmektedir. Hatta Zümrüdüanka denilmesinin aslında simurg u anka tamlamasının bozulmuş hâli olduğu dile getirilmektedir (Yıldırım 2017: 175). Simurg ise Farsça otuz kuş demek olup binlerce kuştan sadece otuzu

Kaf dağına ulaştığı için bu adı almıştır, denilmektedir. Başka bir rivayete göre ise bu kuşun otuz kuş büyüklüğünde olduğu için bu adı aldığı söylenmektedir. Bir başkasında ise, bu kuşun esas adının si-reng olduğu ve otuz değişik rengi üzerinde barındırdığından bahsedilmektedir. Hüma kuşuna kültürümüzde devlet kuşu da denilmektedir. Güya o kadar yücelerden uçarmış ki gölgesi dahi yeryüzüne ulaşmazmış, bu sebeple ola ki gölgesi birinin üzerine düşerse talih, baht onun olurmuş. Bu kuş da çoğu zaman anka ve simurg ile karıştırılmıştır (Pala yty: 238). Musikârın ise gagasında 360 delik bulunan, rüzgârda çok güzel ezgiler çıkaran bir kuş olduğu, musikinin de bu kelimeden geldiği rivayet edilmektedir. Hatta bu güzel ezgilerin etkisiyle yanına gelen diğer kuşları avladığı söylenmektedir. Kaknus/feliks kuşu ölümüne yakın çalı çırpı toplayarak üzerinde kanat çırpar ve böylece bir kıvılcım oluşturup yanar kül olurmuş. Nihayetinde bu külden ortaya çıkan yumurtadan yeniden doğarmış (Kam 1998: 90). Bu efsane, özellikle aşk için ölüp aşktan yeniden doğmak noktasında ilahi aşkı anlatmada kullanılmıştır. Mitolojik kuşların hemen tamamı, kendisini dünyadan soyutlamış, gönlünde dünyaya dair hiçbir iz işaret bırakmamış arifleri simgelemektedir. “Mitolojik kuşlar Hümâ, Anka ve Simurg'la ilgili olarak kaynaklarda verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi bu kuşlar ve bunlarla ilgili inanç, efsane ve düşünceler belirli noktalarda kesişmektedir. Bu nedenle söz konusu kuşlarla ilgili benzetme öğeleri, telmihler, hayal ve çağrışımlar da birbirine benzemektedir” (Batislam 2002: 205)

Yırtıcı ve alıcı kuşlar ise avlanmaları ve temiz yiyeceklerle beslenmeleri noktasından seyr u sülukunu devam ettiren dervişlere benzetilmektedir. Bunlar da aslında dünyevi meşgale içinde olmakla birlikte gönüllerinden dünya sevgisini silmiş kâmil insanları anlatmaktadır. Belki daha yaygın olarak alıcı kuşlar sevgiliyi simgelemektedir. Bir keklik, kumru, güvercin, serçe acizliğinde olan âşık veya âşığın gönül kuşu karşısında sevgili, bu gönül kuşlarını avlayan şahbaza benzetilir. Leşçil kuşlar ise pis yiyeceklerle beslenmesi ve sayıca çok olmaları yönlerinden hakikat yolundan uzak, dünyevi ihtirasları olan insanları simgelemişlerdir.

Usûlî ve Şiirlerindeki Kuş Sembolizmi

16 yüzyıl klasik şairlerinden olan Usûlî, aynı zamanda pek çok şairin doğum yeri olan Vardar Yenicesi'nde doğmuştur. Usûlî'nin tahsiline dair ayrıntılı bilgiler mevcut değilse de Âşık Çelebi'nin onun tasavvufa yöneldiğinde tahsilini bitirmiş ve müderrisliğe girmek üzere (Usûlî 1990: 12) olduğu bilgisine bakarsak, klasik tahsilini tamamladığı anlaşılmaktadır. Tasavvufa meylini takiben Usûlî'nin Mısır'a gittiği ve Gülşeni tarikatının şeyhi İbrahim Gülşenî'ye intisap ettiği bilinmektedir. Uzun yıllar burada kalarak şeyhinden tasavvuf talim etmiş. İbrahim-i Gülşenî'nin ölümü üzerine Vardar Yenicesi'ne dönerek Gülşenîliği bu coğrafyada yaymak için çalışmıştır.

Şiirlerinde tasavvufun etkisi oldukça fazladır. Şiirleri, kuru bir tarikat söylemi olmayıp lirizmi ve coşkunuğu olan manzumelerdir. Dolayısıyla onun şiirlerini Nesimî-Fuzulî çizgisinde değerlendirenler olmuştur. Usûlî'nin şiirlerindeki kuş sembolizmini de, daha çok tasavvuf boyutu ile değerlendirmek onun hayatı, konumu ve şiir anlayışına uygun olacaktır. Usûlî'nin divanında on üç değişik kuşun adı geçmektedir. Kuş/murg kelimesi de özellikle can veya ruhun benzetilmesi ile dokuz kez geçmektedir. Doğal olarak en fazla kullanılan kuş bülbül/andelib'dir. Divanda on yedi kez geçmekte olup genellikle dertli, gamlı, inleyen gibi sıfatlarla birlikte

kullanılmaktadır. Mitolojik kuşlar olan hüma üç kez, anka üç kez, kaknus bir kez geçmektedir. Alıcı ve avcı kuş olarak şahbaz/shahin dokuz kez geçmekle birlikte avlanan kuş olarak kebg(keklik) bir kez, haberci kuş olarak kebuter(güvercin) bir kez geçmektedir. Olumsuz veya leşçil kuşlardan zağ (karga) üç kez, kelağ (karga) bir kez, kerkes (akbaba) bir kez, bum(baykuş) bir kez geçmektedir. Ayrıca farklı sembolik değerleri olan hüdhüd bir kez, tuti (papağan) dört kez geçmektedir.

Korkum odur ki dâm-ı alâyıkda kalavuz

Cân kuşu uça ten kafesi târumâr ola (G2/3)

(Can kuşunun uçup ten kafesinin kırılıp dökülmesinden sonra, dünya tuzağında tutulup kalmaktan korkuyorum.)

Usûlî, klasik kurgu ile ruhu kuşa, bedeni kafese ve dünyalık olanları tuzaklara benzetmektedir. Kuşları kafese koymak onların yaratılışına aykırı, uyumsuz bir durumdur. Kuşların en önemli vasıfları gökyüzünde azade kanat açmalarıdır. Eğer bunu engelliyorsan onun tabiatına müdahale etmiş olursun. Dünyanın ayak bağından gönlünü soyutlayan, gönül dünyasında maddeye dair iz işaret bırakmayan arifler tabii ki mana göğünün kanat çırpın kuşlarıdır. Alayık, alaka kelimesinin çoğuludur; insanı hakikat yolundan alıkoyacak her şey bir alaka, bir bağ, bir tuzaktır. Onun için dünya birinden kurtulduğunda diğerine düşme ihtimali olan binlerce tuzakla doludur ve bu durum, hakikat yolcularını endişelendirir.

Kurtulup hâkî kafesden erişirsen kûyuna

Ol durur ey mürğ-i dil âlemde uçmağın senin (G70/4)

(Bu toprak/ten kafesinden kurtulup sevgilin bulunduğu yere ulaşırsan ey gönül kuşu bu âlemde cennet senindir.)

Mutasavvıflar bu âlemi bir tuzak, bir kafes, bir ayak bağı olarak görmüşlerdir. Toprak kafesten kasıt madde âlemidir. İnsan ruhlar âleminde azade ve dingin süzülürken bu topraktan kafese düşmüştür. Yani ruh âleminin soyutluğundan madde âleminin çamuruna bulaşmıştır. İşte bu tuzaktan sıyrılıp, sevgilinin bulunduğu yere uçabilirse âşık, gerçek cennetine ulaşacaktır. Uçmağ kelimesinde iham-ı tenasüp yapan şair, âşıkların cennetinin sevgilinin yüzü, yani didar-ı ilahi olduğuna da bir gönderme yapmıştır.

Gülşen-i dünyâ eğer uçmağ ise bakmaz dahi

Kuşça cânım cânib-i kûyunu uçmağ eyledi (G135/2)

(Dünya bağı bir cennet bile olsa şu kuş gibi canım yine de sevgilinin bulunduğu yere uçmak ister.)

Siyeh sünbüllerin çîni gönül mürğına ag ancak

Nice cân kurtara miskin aceb müşkil duzag ancak (G61/1)

(Siyah saçlarının kıvrımları gönül kuşuna birer tuzak olmuş, o tuzaklardan bu miskin âşıklar gönüllerini nasıl kurtarsın.)

Kuş olup gökde uçarız cân milketine göçeriz

Dirlik suyunu içeriz fenâlarız fenâlarız (G47/6)

(Gökte uçup cân ülkesine göçen kuşlarız; böylece ebedilik suyunu içen fanileriz.)

Gönül geç olmaz hevâdan gel gurbete gidelim gel

Uçur kuşu bu yuvadan gel gurbete gidelim gel (76/1)

(Ey gönül olmayacak heveslerden vazgeç, gurbete gidelim; Kuşu bu yuvadan uçur gel gurbete gidelim.)

Mitolojik kuşlar

Usûlî dâr-ı dünyadan güzer kıl

Hümâsın alçağa konma hazer kıl (Mi'raciyye)

(Ey Usûlî, dünya evinden geç; sen yücelerin hümasısın alçak yerlere konmaktan kaçın.)

Usûlî, tam bir sufiyane eda ile gönül ehli olan arifleri hüma sembolü ile anlatmaktadır. Dünya kelimesi anlam olarak alçak demektir. Bu hem manen hem de maddeten böyledir. Yani dünya mana itibarıyla en dip noktadır. Bu dip noktaya insan kendi iradesi ve tercihi ile gelmiş değildir ancak bu dip noktadan mana âlemine, bir nevi aslına, kendi iradesi ve gayreti ile yükselecektir. İşte tasavvuftaki seyr ü süluk, tamamen bunu ifade etmektedir. Kuşları yere bağlayan en önemli yönleri yuva ve yem endişesidir (Yıldırım 2014: 157). Yücelerde uçan kuşlar, yeryüzünde yuvası ve yiyintisi olduğu için uçmayı bırakıp konarlar. Dünya hayatı, insanı asıl yolundan alıkoyan onlarca ayak bağı ile doludur. Dünya ve onun bağlarından gönlünü soyutlamış âşıklar, arifler asla yere konmayan; ötelere, maveraya mensup hüma kuşu gibidirler.

Hümâ-himmet gedâlardır cihânda

Me'ânî kişverine han olanlar (G23/3)

(Mana ülkesine padişah olanlar, bu dünyada hüma yaratılışlı kölelerdir.)

Madde mana zıtlığı ve kıyaslaması klasik şiirde sıklıkla dile getirilen temalardandır. Bu âlemin olumsuz gözükten yönleri, üst âlem olan mana âleminde tam tersi ile olumlu ve mükemmel olana işaret etmektedir. Mana âlemi öyle bir âlem ki, onların köleleri bu âlemin şahlarından çok daha üst derecededir. Kültürümüzde devlet kuşu da denilen hüma kuşu, gölgesi bile yere düşmeyen, ötelere kuşudur. Eğer ki gölgesi birinin üzerine düşerse talih, ikbal, baht onun olurmuş. Dolayısıyla bildiğimiz devlet de bu aslında budur. Hüma yardımcı veya hüma yaratılışlı olanlar, bu dünyada dıştan bakıldığında fakir, zelil, hor gibi görünebilirler ancak onlar hakikat âleminde sultanlardır.

Sözüm arz itse kebûter yâra sûzumdan benim

Od saçup minkârdan kaknus gibi biryân olur (G21/3)

(Güvercin benim yürek yangınlarımdan sevgiliye bahsetse, gagasından çıkan sözler, ateşi ile güvercini kaknus gibi yakıp kebab eder.)

Kaknus kuşu, kendi küllerinden doğan mitolojik kuşun adıdır. Dolayısıyla âşıkları simgeleyen en önemli sembollerdendir. Aşk, aşktan ölüp tekrar aşk ile dirilmektir. Aşk her daim yeniden doğmaktır. Güvercinler bilindiği gibi eskiden haberleşme işlerinde kullanılan kuşlardır. Dolayısıyla Usûlî'nin bu kurgusunda da âşıktan sevgiliye haber götüren ulak rolündedir. Ancak güvercin sevgiliye âşığın aşk ateşinden bahsederken, bu sözlerin yakıcılığından kendisi de tutuşur. Ancak işin içinde aşk olduğu için tekrar dirilecektir

Kûh-ı Kâfın neydiğin bildinse ey eşyâ-şinâs

Cism-i ma'dûm ile mevcûd andağı ankâ nedir (G27/6)

(Ey varlığı bildiğini söyleyen kişi, Kafdağı'nın ne olduğunu bildinse, ondaki ismi var cismi yok anka nedir? Onu da bil!)

Anka kuşu, mitolojik bir kuş olup Kafdağı'nın arkasında yaşadığına inanılmaktadır. Tasavvufta kanaatin simgesidir. Kafdağı da semboliktir; aklın havsalanın alamayacağı ancak aşk ile ulaşılması gereken hedefleri anlatmada kullanılmaktadır. Klasik edebiyattaki mesnevi anlatıları birer yol hikâyeleridir. Bu yolculuklar öyle ki akıl ölçeğine göre asla yapılamayacak yolculuklardır. Dolayısıyla gerçekte var olmayan bir dağın arkasına yapılacak yolculuğu da akıl hiçbir zaman kabul etmez. İşin esası bu yolculukların insanı hakikate ulaştıracak olan seyr u sülukun göstergeleridir. Kanaat, sabır, tevekkül, rıza, şükür, tevazu, ünsiyet gibi pek çok insani erdem, bu yoldaki menzillerdir. Bunlara ulaşmış olmak insani yetkinleşmenin önemli aşamalarıdır.

Gir gönül Kâfına ankâ-yı halâyık kıl şikâr

Ey Usûlî dâm-ı tezvîr ü riyâdır kâl u kîl (G74/8-9)

(Gönül Kaf'ına gir de yaratılış ankasını avla, Ey Usuli, dedikodu, riya, bühtan insanın düştüğü tuzaklardır.)

Sayd olur ser-pençe-i şâhîn-i aşka neylesin

Kâf-ı kudretten turalım kim gönül ankâ imiş

(Gönül Kaf dağındaki anka bile olsa, aşk doğanı onu pençeleriyle avlar.)

...

Ârif ol süflilere salma gönül şeh-bâzını

Murg-ı kudsînin makâmı âlem-i bâlâ imiş (G54/4-7)

(Ârif ol gönül doğanını aşağılık yerlere salma, kutsal kuşların yeri yüce âlemlerdir.)

Bunda hümâ-yı rûhumuz cîfeye tâlib olmadı

Zerre kadar habâsete düşmedi tayyibâtımız (G38/6)

(Can hümamız bu dünyada leşe talip olmadı, o temiz yaratılışımız zerre kadar pislığe bulaşmadı.)

Bülbül-Andelib-Karga

Ermedi gülzâr-ı maksûda kafesde kaldı hayf

Buncılayın bülbül-i destân-serây-ı rüzgâr (K1/29)

(Devranın destanlar söyleyen bülbülü ne yazık ki, arzu, istek gül bahçesine ulaşamadı, kafeste kaldı.)

Gül bülbül klasik kurgusu ile anlatılan durum, yine insanın kemâlatı ve erginleşmesi arzusudur. Tasavvuf söyleminde beden genellikle kafes benzetmesi ile karşımıza çıkmaktadır. İnsanın beden kalıbına girmesi ise toprağa bulaşmışlık olarak algılanır ve ciddi olumsuzluklar içerir. Şüphesiz bu da insanın kendi iradesi ile gerçekleşmemiştir. Kafes kavramı, insanda sıkılma, daralma, mahkûmiyet ve mecburiyet gibi algıları çağrıştırır. İşte sufiler madde âlemi ile mana âlemini gül bahçesi ve kafes zıtlığı ile görmektedirler. İnsan beden kalıbında olabilir ancak manevi yükselişe ruhen maddeden kendisini soyutlayabilir. Bu da bilinçte olabilecek bir şeydir.

Hâr-ı gamdan derd ile dil bülbül-i nâlân olur

Her kaçan çeşmimden ol gül yaprağı pinhân olur (G19/1)

(Ne zaman ki o gül yaprağını göremez olurum, gönlüm gam dikenlerinden dolayı inleyen bülbüle döner.)

Gül, bülbül ve diken üçlüsü klasik şiirde sevgili, âşık ve rakibi simgeleyen en yaygın öğelerdir. Âşıklar için vuslat sevgiliyi görmektir ancak aşk için ayrılıkların da olması gerekmektedir. Ayrılık ise aşkın en yakıcı ve zor tarafıdır. Âşğın aşkta kemâlata ulaşması için aşkın sıkıntı ve dertlerine katlanması gerekmektedir. Dolayısıyla âşıkların aşk dertlerinden şikâyetleri usulendir, bir gerçeklik içermez. Onlar aşk derdinden memnunnardır, hoşnutlardır.

Gülün yanındaki dikenler, acıtıcı, yakıcı olmaları yönüyle hiçbir zaman iyi karşılanmaz ancak gülün kıymetinin algılanması, onun hemen yakınındaki dikenlerdendir. Bu yönüyle gül ve diken hayatın bütünü de sembolize eder. Hayat hep gül olmadığı gibi hep diken de değildir.

Nev-bahârın ma'nisin fehmeleyemez zâğ-ı siyâh

Hâlet-i mecmû'a-i gül bülbül-i şeydâdır (G25/6)

(Karakarga ilkbaharın anlamını bilmez; gül mecmuasının içindekileri ancak çılgın bülbüller anlar.)

Karakarga ve çılgın bülbülle sembolize edilenler, gönlünde aşktan iz, işaret olmayan gönlü kuru insanlarla, aşk derdinden delirmiş âşiklardır. Karga, kara olması ve leşe beslenmesi yönlerinden olumsuz sayılan kuşlardan biridir. Dolayısıyla ilahi güzelliklerin tecelli ettiği hakikatleri algılamayan kalabalıkları sembolize ediyor olması boşuna değildir. Bu âlem Mutlak Sevgili'yi anlatan bir kâinat kitabıdır ancak bu kitabı okumak için gönül gözüyle bakmak gerekmektedir. Bahar mevsimi de bütün haşmetiyle Allah'ın cemal suretinin tecelli ettiği zamandır; ancak insanların çoğu bunun idrakinden uzaktır.

Âşıklığın bir boyutu da deliliktir. Onun için âşıklar kendilerini deli, şeyda, çılgın, cünun, mecnun gibi sıfatlarla nitelerler. Çünkü âşıklar da deliler gibi akıyla değil gönlüyle hareket ederler. Bahar mevsiminin bütün bereket ve coşkunluğunun yanı sıra insanlardaki delilik hâllerini de artırdığına inanılır. Aslında delilik de bir coşkunluk ve feyizdir.

Ne hâlet anlaya gülzârdan zâğ

Hemân bülbül gül-i handân senindir (G29/4)

(Ey bülbül gül bahçesinden karga ne anlasın; bütün gülen güller senindir.)

Bülbül-karga zıtlığı ile hakikati idrâk eden ve edemeyen insanlar kategorize edilmiş gözükmetedir. Tasavvuf geleneğinde gonca vahdeti, gül ise kesreti anlatmaktadır. Gülün gülmesi açılmış olmasını ifade etmektedir; yani vahdet olan goncanın açılarak, kesret şeklinde tezahür etmesidir. Mutasavvıfların gözünde bu âlemde her şey Allah'tan bir iz ve işaret taşımaktadır; basiret gözüyle bakanlar güllerde Allah'ın cemel sıfatlarını temaşa ederler. Zaman zaman bülbülün insanın ruhunu, karganın ise nefsini simgelediği bilinmektedir. Aynı kafes içinde olmaları ancak mizaç olarak zıt olmaları özellikle vurgulanır.

Âşiyân-ı çarhda zâğ-ı şebi ürkütmeğe

Sanasun şeh-bâzdur ki açdı zerrîn per güneş (K2/7)

(Felek yuvasındaki gece kargasını ürkütüp uçurmak için, zannedersin ki güneş doğanı altın gibi kanatlarını açtı.)

Usûlî, ilginç bir kurgu ile geceyi kargaya ve güneşi kanatları altından olan doğana benzetmektedir. Yırtıcı ve alıcı kuşlar klasik şiirde her daim olumlu bir yapıda karşımıza çıkarlar. Zira bu kuşlar yiyecekleri için hem bir gayret ve çabanın içindedirler, hem de beslendikleri yiyecekler temiz ve tazedir. Ancak kerkes, karga, akbaba gibi bazı kuşlar vardır ki, pis ve kokuşmuş yiyeceklerle beslenirler; leşlerin üzerine âdeta çullanırlar. Bu yönüyle de insanlar, dünyanın görünürde albenili; ama aslında pis leşler gibi olan mal mülk, para pul, makam mevki gibi şeylere leş kargaları gibi saldırırlar.

Usûlî, belki bu sufiyane düşüncelerden uzak sıradan bir kurgu yapmış gözüküyor. Güneşin doğması ile karanlığın giderek yerine aydınlığın gelmesini, altın kanatlı doğanın karakargayı yuvasından uçurması analogisi ile vermektedir. Kara, her hâlükârda olumsuz bir yön barındırır.

Mürg-i dil aşk âyetin okurdu bülbüller gibi

Hüsnü bâğında gül-i gülzâr idi eğlencemiz

Besler idi tatlı dillerde velî tûtî gibi

Mısr-ı cânda bir şeker-güftâr idi eğlencemiz (G40/2-3)

(Gönül kuşu, bülbüller gibi aşk âyetini okurdu; sevgilinin güzellik bağında eğlencemiz gül ve gül bahçesiydi.

Bülbülem gülşenim cemâlindir

Gönlüm eğlenmez ol gülistânsız (G45/5)

(Gül bahçesi sevgilinin yüzü olan bir bülbülüm; o bahçe olmadan gönlüm eğlenmez.)

Bâğ-ı cennet âşıkâ dîdârsız dûzah olur

Bülbül-i şûrîdeye gülsüz çi gülşen çi kafes (G49/4)

(Tutkun bülbüle gül olmadan kafesle gülşenin bir farkı olmadığı gibi, âşıkâ sevgilinin olmadığı cennet, cehennem olur.)

Hak te'âlâ hüsnünü bir tâze gülzâr eylemiş

Ey nice bülbülleri ol gülşene zâr eylemiş (G55/1)

(Ey sevgili, Allah senin yüzünü taze gül bahçesi eylemiş, nice bülbülleri de o bahçenin inleyen âşığı yapmış.)

Hâr-ı gamdan ben belâlı bülbülün çekdiklerin

Sen de bir serve hevâdâr olmayınca bilmedin (G73/2)

(Gam dikeninden ben dertli bülbülün neler çektiğini sen de bir servi boylu güzele tutulmayınca anlamadın.)

Bezme bizden ey gül-i ra'nâ ki bâğ-ı dehrde

Andelîb-i zârdan gülzâr bî-zâr olmadı (G146/5)

(Ey güzel gül, şu dünya bahçesinde bizden usanma; inleyen bülbülün gül bahçesi incinmez.)

Hâr-ı gamdan cân veren bülbüllere ey lâle-ruh

Yaraşır olsa kefen berg-i gül-i sır-âbdan (G109/4)

(Gam dikeninden bu bülbüllere can veren ey lale yanaklı sevgili, onlara taze gül yaprağından kefen biçilse uygun olur.)

Benim bülbül gibi şeydâ yoluna cân u baş fedâ

Gülistândan gül istersen dikenden niçin ürkersin (G115/3)

(Ben senin yoluna bülbül gibi canımı ve başımı ortaya koydum, gül bahçesinden gül isterken dikenden korkmak olmaz.)

Gülşen-i Firdevse gel ey bülbül-i kudsî- nefes

Her yüze gülen gül-i handâna verme gönlünü (G130/4)

(Ey kutsal nefesli bülbül, cennet bahçesine gel, her gülen güle gönül verme.)

Leşçil ve Uğursuz Kuşlar

Mâil olur sükkere tûtî vü encâse kelâğ

Lâğ sanma bu sözü el cins ile'l-cinsi yemil

(Papağan şekere, karga pisliğe meyleder; bu sözü şaka sanma zira her cins kendi cinsine çeker.)

Bilindiği gibi papağanları konuşurmak için ayna kullanılır ve her kelimesi şekerle ödüllendirilerek teşvik edilir. Çoğu zaman karga ile papağan aynı kafese kapatılmış iki kuş kurgusu ile verilir ki bu durum, insanın bedenindeki nefis ve ruhu simgelemektedir. İnsanın dünya hayatı böyle bir zıtlık üzerine bina edilmiştir. Dolayısıyla hangi unsur baskın gelirse diğerini sindirir, köreltir. İnsanın ruh tarafı azade olup güzelliğe meylederken, nefis tarafı bütün kötülükleri ister, arzular. Çünkü onun var olma sebebi zaten insanı kötülüklerle doğru çekmektir.

Hüdhüd-i nâlıkaya Mantıku't-tayr okudalım

Bülbülü lâl kılıp tûtiyi hâmûş edelim

(Konuşan hüdhüde Mantıku't-tayr okutalım; böylece bülbül ve papağanı susturalım.)

...

Salalım fark u fenâ kebgine şeh-bâz-ı dili

Nice bir nefsimizin kelbine oş oş diyelim (G83/3-5)

(Gönül doğanını yokluk keklığının üstüne salalım; nefis köpeğine de hoş hoş diyelim.)

Şiirlerin çoğunda olumlu anlamda geçen bülbül ve tuti yukarıdaki beyitte olumsuz gözükmektedir. Ancak bu olumsuzluk mutlak olmayıp hüdhüd'e göredir. Hüdhüd Hz. Süleyman'ın Seba Melike'sine elçi olarak gönderdiği kuş olması bakımından önemlidir. Ancak hüdhüd'ün asıl önemi bütün kuşlara öncülük ederek onları Kafdağı'nın ardındaki kuşların şahına götürmesidir. Bu yönüyle hüdhüd doğruluk, isabet ve menzile ermenin göstergesidir. O, harekete geçtiğinde diğer bütün kuşların ona uyması gerekir.

Tûtî-i nâlıkayı Hind-i ademden çıkarıp

Yine mir'ât-ı tecelli ile gûyâ kılalım (G85/3)

(Konuşan papağanı yokluk Hind'inden çıkarıp, tecelli aynasıyla yine konuşuralım.)

Papağanların yaşadığı yer olan Hint coğrafyası ve Hint kelimesi siyahı simgeler. Yokluk da tabii ki siyahla simgelenmektedir. Tasavvufa göre yokluğun karanlığından Allah'ın nurunun tecelli etmesi ile varlık âlemi zuhura gelmiştir. Bir papağanın ayna karşısında konuşurulması basitliği ile ortaya konan kurgunun arkasında tasavvufun yaratılış anlayışının derinlikleri gizlenmiş gözükmektedir.

Bâmına tutulma dünyanın ki bûm-ı şûmdur

Nice şâhînler şikâr etmiş göçer bu lânedden (G93/8)

(Dünya tuzağına tutulma, o bir uğursuz baykuştur. Bu yuvadan nice avlar yapmış doğanlar uçtu gitti.)

Dünya geçici olması, kalıcı olmaması ile bir viraneliğe benzetilir. Bilindiği gibi baykuşlar da virane, harabe yerlere konup öterler. Baykuş, özellikle ötüşü ile kültürümüzde uğursuzluğun göstergelerinden olmuştur. Şahinler ile kastettiği dünyaya tamah etmeyen erenlerdir. Bu dünyada iyilik, güzellik namına pek çok şeyler yapan bu kişiler de bu harabelikten göçüp gitmişlerdir. Aslında klasik bir nasihatle karşılaşyoruz. Bu dünya her ne yaparsan yap kimseye yar olmaz. Yuvasını bırakıp gitmeyen hiçbir kuş kalmamıştır.

Pervâz eder mi âlem-i ulvîde mürğ-i rûh

Her cîfeye ki meyl ede bu nefis kerkesi (G137/2)

(Şu nefis akbabası her leşe meylederse, can kuşu yüce âlemlerde nasıl uçsun?)

İnsanın iki yönü vardır; biri onu aşağılara çeken nefis, diğeri ise onu yücelere uçmaya teşvik eden ruh. İşte insandaki bu iki unsur her daim mücadele hâindedir. Yukarıdaki beyitte de ruh kuşu ve nefis akbabası zıtlığı ile verilen de budur. Hakikatte kokuşmuş bir leşe benzeyen dünya malı mülkü, mevkii makamı, parası pulu insanların çoğunu cezbetmektedir. İnsanlar, onlara deta akbabaların leşlere doluşması gibi saldırmaktadırlar. Ancak ruhi erginleşmesini yapan arifler, dünya arzusunu gönüllerinden kazıdıkları için bunlara asla tenezzül etmezler.

SONUÇ

16. yüzyılın mutasavvıf şairlerinden biri olan Usûlî, şiirlerinde kuş sembolüne oldukça fazla yer vermiş birisidir. Şüphesiz bu durum, sadece Usûlî'ye has olmayıp hemen bütün klasik şairlerde görülmektedir ancak hayatını ve şiirlerini tasavvufa hasretmiş biri için bu sembollerin çok daha farklı boyutları ortaya çıkmaktadır. Usûlî, klasik şiirde çok daha fazla kuş zikredilmekle birlikte on üç değişik kuşa şiirlerinde yer vermiştir. Bu durum, onun şiirleri için bir eksiklik sayılmamalıdır zira temsil değerleri bakımından hemen her kategoride kuşa yer vermiştir. Şöyle ki, bu dünyadan tamamen kendini soyutlamış arifleri temsilen hüma, anka, kaknus; bu dünya uğraşı içinde olup çaba ve gayreti ile yönünü manaya çevirmiş temiz yaradılışlı dervişleri temsilen şahbaz; sevgilinin otoritesi ve hükmü karşısında boyun eğen âşıkları temsilen kebg, kebuter; dünyanın pisliğine tamamen gömülmüş, manadan habersiz çoğunluğu temsilen karga, kerkes, bum gibi kuşların kullanıldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca aynı kafes içindeki tuti-karga zıtlığı ile insanın bedeni içindeki ruh ve nefis yönüne göndermede bulunulmuştur.

KAYNAKLAR

Batislam, H. Dilek (2002); "Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: HÜMÂ, ANKA VE SİMURG", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi I, ss. 185-208.

Ceylan, Ömür (2007); Kuşlar Divanı, Kapı Yayınları, İstanbul.

Kam, Ömer Ferit (1998); Asar-ı Edebiyye Tedkikatı Dersleri (Haz. Ali Yıldırım), Çağ Matbaacılık, Elazığ.

Uluç, Tahir (2002), İbn Arabî Anısına-Makaleler, İnsan Yayınları, İstanbul.

Usûlî (1990); Usûlî Divanı (Haz. Mustafa İsen), Akçağ Yayınları, Ankara.

Yıldırım, Ali (2017); Dil Dibeği-Bir Halk Etimolojisi Denemesi, Asos Yayınları, Elazığ.

Yıldırım, Ali (2015); "Mevlânâ'nın Eserlerinde Kuş Sembolizmi" Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, Tuzla Belediyesi Kültür Yayınları, Sayı 6, Mayıs, ss. 235-247.

Yıldırım, Ali-Akdemir Ayşegül (2014); Söz, Bir, Ateş-Gazel Çözümlemeleri, Yılmaz Matbaacılık, Malatya.

